

KATARZYNA A. KASZYCKA*

Jan Strzałko (1943-2016)

Prof. dr hab. Jan Dominik Strzałko – profesor zwyczajny Wydziału Biologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – biolog i antropolog, długoletni redaktor naczelny czasopisma naukowego „Przegląd Antropologiczny” (*Anthropological Review*), uczony i nauczyciel akademicki, autor licznych artykułów naukowych, książek i podręczników, autorytet z dziedziny biologii i ekologii człowieka, zmarł 15 sierpnia 2016 roku w Poznaniu.

Jan Strzałko urodził się 31 stycznia 1943 roku na Kresach Wschodnich w Klecku, obecnie Białoruś, w obwodzie mińskim, województwo nowogródzkie. Jego ojciec – Stanisław był inżynierem, matka – Helena, z domu Gregorek – nauczycielką. Do Polski jego rodzina repatriowała się w 1945 roku ze Strzałkowa i zamieszkała w Poznaniu. Tu w 1949 roku rozpoczął naukę. W latach 1956-1960 był uczniem VI Liceum Ogólnokształcącego im. I.J. Paderewskiego w Poznaniu („Paderek”, ul. Krakowska), a od wiosny 1960 roku uczniem IV liceum (wówczas ul. Szamarzewskiego), gdzie w tymże roku zdał maturę.

Studiował biologię na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi UAM w Poznaniu (lata 1960-1965). W czasie studiów brał udział w kilku naukowo-badawczych akcjach wykopaliskowych Katedry Antropologii, w której pisał pracę magisterską. Od 4. roku studiów otrzymał stypendium naukowe – rodzaj stażu asystenckiego. Tytuł magistra otrzymał w 1965 roku (na podstawie rozprawy *Proporcje budowy średniowiecznej ludności Pomorza Zachodniego na podstawie szczątków kostnych*) i od września 1965 roku został zatrudniony w Zakładzie Antropologii UAM w charakterze asystenta. Stopień doktora uzyskał w grudniu 1968 roku na podstawie rozprawy *Wpływ aparatu żucia na kształto-*

* Prof. UAM, dr hab. Katarzyna A. Kaszycka, Instytut Antropologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, e-mail: kaszycka@amu.edu.pl

wanie się kości części twarzowej czaszki. Habilitował się w maju 1974 roku na podstawie rozprawy *Zmienność wielkości narządów wewnętrznych człowieka oraz ich związek z typem budowy ciała*. Tytuł profesora uzyskał w 1989 roku po 7 latach oczekiwania (wniosek Senatu UAM w 1982) w związku z niekorzystną opinią ówczesnych władz politycznych. Jego mentorami byli profesorowie: Michał Ćwirko-Godycki, Wanda Stęślicka oraz Tadeusz Bielicki.

W latach 1984-1985 Jan Strzałko był pierwszym dziekanem nowo powołanego Wydziału Biologii UAM (Jego kadencja, podobnie jak kadencje rektora i dziekanów pozostałych Wydziałów UAM oraz innych poznańskich uczelni, została przerwana decyzją odpowiednich komitetów i ówczesnego ministra nauki i szkolnictwa wyższego po zmianie ustawy w 1985 r.). Między 1984-1987 był kierownikiem Zakładu Antropologii na Wydziale Biologii UAM; w latach 1987-2012 – twórcą i kierownikiem Zakładu Ekologii Populacyjnej Człowieka w Instytucie Antropologii, a w latach 1990-1996 – prorektorem UAM ds. naukowych.

Wieloletni członek Rad Wydziałów: Biologii i Nauk o Ziemi (od 1970 jako delegat adiunktów, później jako docent) i Biologii (od 1984). Członek komitetów naukowych Polskiej Akademii Nauk: Komitetu Nauk Demograficznych PAN (1973-1986), Komitetu Biologii Ewolucyjnej i Teoretycznej PAN (1981-1995), Komitetu Antropologii PAN (1981-2016). Członek Rady Naukowej Zakładu Antropologii PAN (od 1986 r.) oraz Zespołu Nauk Biologicznych, Nauk o Ziemi i Ochrony Środowiska – Sekcji Biologii w Komitecie Badań Naukowych (2002-2004).

Od 1962 roku był członkiem Polskiego Towarzystwa Antropologicznego, od 1969 roku pełnił różne funkcje w zarządzie poznańskiego oddziału, a od 1974 roku – w Zarządzie Głównym tego Towarzystwa. Po kilkuletnim uczestnictwie w pracach Redakcji organu Towarzystwa – czasopisma naukowego „Przegląd Antropologiczny” (później *Anthropological Review*), w 1973 roku został mianowany członkiem Komitetu Redakcyjnego tego czasopisma (pełniąc funkcję sekretarza redakcji), od 1978 – funkcję zastępcy redaktora naczelnego, a od 1986 – nieprzerwanie przez 25 lat – był redaktorem naczelnym czasopisma.

Prowadził badania wykopaliskowe na różnych stanowiskach archeologicznych i antropologicznych w Polsce (m.in. badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Sobieju-chach, pow. żniński; 1970-1974). W 1974 roku uczestniczył w wyprawie naukowej w góry Ruwenzori w Ugandzie i na Mount Kenia w Kenii.

W pierwszych latach pracy naukowej Jan Strzałko zainteresowany był głównie morfologią i morfogenezą szkieletu człowieka, w tym czynnikami wpływającymi na zmienność kośćca (m.in. w związku z funkcją mięśni). W naturalny sposób doprowadziło to do badań nad zasadnością typologicznych klasyfikacji wewnątrzgatunkowych (doktorat i habilitacja) – np. publikacja *Human somatypes in relation to the size of inner*

organs, „Journal of Human Evolution” (1977). Do problemu stereotypów rasowych powrócił zresztą w ostatnim piętnastolecu.

Druga grupa zagadnień, którymi się zajmował, głównie w latach 70. i 80., to metodyka badań tzw. populacji pradziejowych – materiałów kostnych pochodzących z wykopalisk (zarówno ciałaopalnych, jak i szkieletowych). Były to badania prowadzone w zespole złożonym także z innych antropologów (prof. Maciej Henneberg i prof. Janusz Piontek) i archeologów (prof. Janusz Ostoja-Zagórski) – np. publikacja *Natural selection and morphological variability: The case of Europe from Neolithic to modern times*, „Current Anthropology” (1978), dotycząca problemu dynamiki biologicznej pradziejowych populacji ludzkich oraz mechanizmów działania doboru naturalnego kształtującego zmienność tych populacji. Wyniki tych badań często przedstawiane i dyskutowane były na konferencjach i sympozjach naukowych, wzbudzając duże zainteresowanie.

Trzecia grupa zagadnień badawczych, której poświęcił uwagę, to ekologia populacyjna człowieka, ukierunkowana na określenie wpływu czynników przyrodniczych i społecznych na populacje ludzkie i związki między ewolucją biologiczną i kulturową.

Czwartym, jak się zdaje najbardziej interesującym i oryginalnym projektem badawczym, były biologiczne podstawy zachowań społecznych człowieka – atrakcyjność fizyczna i dobór płciowy. Był to problem tyleż antropologiczny, co psychologiczno-ewolucyjny, dzisiaj eksploatowany przez wielu badaczy. W momencie jego podejmowania przez prof. Strzałko (przełom lat 80. i 90.), w naukach przyrodniczych był on całkowicie „świeży”. Wraz ze swym zespołem badawczym Profesor wykazał, że pewne cechy morfologiczne (jak rozmiary ust, nosa, ogólny zarys twarzy) wykazują związek z atrakcyjnością, a w szczególności preferencje do uznawania za atrakcyjne średnich wartości cech – np. publikacja *Physical attractiveness: Interpersonal and intrapersonal variability of assessments*, „Social Biology” (1992). Z prac tych wypływał wniosek, że w kontaktach międzyludzkich pociągające wydaje się nam to, co najbardziej typowe, co możliwie mało odbiega od „normy”, to znaczy od tego, do czego przywykliśmy i co nas otacza. Jednym słowem – najpiękniejsza jest „przeciętna”.

Ostatnim wreszcie zagadnieniem badawczym, którym prof. Strzałko się zajmował (od 2000 roku) był problem „ras” ludzkich (m.in. czy pojęcie rasy jest użyteczną koncepcją w studiach nad zmiennością człowieka), stereotypów rasowych i ksenofobii. Tematyka ta zaowocowała m.in. takimi publikacjami, jak: *Race – Still an issue for physical anthropology? Results of Polish studies seen in the light of the U.S. findings*, „American Anthropologist” (2003), czy *Current views of European anthropologists on race: Influence of educational and ideological background*, „American Anthropologist” (2009). Poglądy na temat istnienia ras badaliśmy wśród ludzi z 20 krajów Europy naukowo zajmujących się różnymi aspektami zmienności człowieka, w tym antropologów

fizycznych. Wykazaliśmy, że poglądy na rasy pozostają pod wpływem czynników socjopolitycznych (ideologicznych) i zależą od rodzaju wykształcenia. Respondenci wykształceni w zachodniej Europie, będący antropologami fizycznymi, istotnie częściej (w sensie statystycznym) odrzucali pojęcie rasy, niż wykształceni w Europie Wschodniej, zajmujący się innymi niż antropologia fizyczna dziedzinami wiedzy o człowieku. Pracowaliśmy nad kolejną publikacją na temat stereotypowego postrzegania „ras” ludzkich, której Profesor, niestety, już nie zobaczy.

Dorobek naukowy Jana Strzałko liczy dobrze ponad 100 prac i artykułów naukowych, w tym skrypty i książki o charakterze podręczników, słowniki i encyklopedie, m.in.: *Zarys biologii człowieka* (1975), *Wstęp do ekologii populacyjnej człowieka* (1976), *Antropologia fizyczna* (1980), *Populacje ludzkie jako systemy biologiczne* (1980), *Antropologia* (1985, 1989), *Ekologia populacji pradziejowych* (1990), *Zastosowanie metod statystycznych w biologii* (1992), *Ekologia populacji ludzkich. Środowisko człowieka w pradziejach* (1995), *Życie – Aktualizacje encyklopedyczne. Suplement do Wielkiej ilustrowanej encyklopedii powszechnej* Wydawnictwa Gutenberga (1996), *Kompendium wiedzy o ekologii* (1999, 2005), *Słownik terminów biologicznych* (2006). Profesor był również redaktorem prowadzącym i naukowym pierwszym polskiego tłumaczenia amerykańskiego podręcznika *Biologia: Campbella* (2012), Wyd. Rebis, Poznań.

Za wybitne osiągnięcia na polu nauki i jako wyraz uznania dla Jego działalności naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej, prof. Strzałko został odznaczony Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1981) i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1990). Otrzymał również nagrody: Ministra Szkolnictwa Wyższego i Techniki za podręcznik akademicki *Antropologia fizyczna* (1981) oraz Ministra Edukacji Narodowej za podręcznik *Antropologia* (1990).

Jan Strzałko był wybitnie zdolnym pracownikiem naukowym, inspirującym nauczycielem akademickim i utalentowanym dydaktykiem. Wykładał m.in.: anatomię człowieka, antropologię fizyczną, antropogenezę, prymatologię i etologię naczelnych, biometrię, ekologię człowieka i mechanizmy ewolucji. Wykładał gościnnie w Polsce (w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Słupsku i w Wyższej Szkole Humanistycznej w Lesznie) oraz za granicą – jako *visiting professor* na University of South Africa (UNISA) w Pretorii, RPA w 1993 roku. Podczas swej długiej kariery naukowo-dydaktycznej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza wypromował ponad 150 magistrów i 9 doktorów (z których pierwszym był prof. Maciej Henneberg [1976], obecnie z University of Adelaide w Australii, a przedostatnim – dr Agnieszka Kozłowska-Rajewicz [1998] – posłanka na Sejm, od 2014 deputowana do Parlamentu Europejskiego). Był recenzentem 17 prac doktorskich, 10 habilitacyjnych i 6 wniosków o tytuł profesora.

Jana poznałam w 1981 roku, kiedy przeniosłam się z Uniwersytetu Warszawskiego, który nie oferował studiów z antropologii fizycznej, na Wydział Biologii i Nauk o Ziemi

UAM. Lata mych studiów poznańskich przypadły na czas zawirowań politycznych – stan wojenny i nakazana przez władze przerwa w odbywaniu zajęć. Wówczas, podczas przerwy w roku akademickim tuż po ogłoszeniu stanu wojennego, czułam się uprzywilejowana, pracując nad moją pierwszą, studencką, publikacją pod kierunkiem prof. Strzałko. Później staliśmy się współpracownikami.

Jan miał szerokie zainteresowania (od biologii i statystyki, po literaturę i muzykę klasyczną) i ogromną wiedzę. Był wszechstronnie uzdolniony, niezwykle odcytany i można było z nim rozmawiać niemal na każdy temat. Uwielbiał Mozarta, lubił Bacha, Haydna, Vivaldiego, Beethovena, Chopina. Był niewyczerpanym źródłem wiedzy. Popularyzował naukę o ewolucji, dawał komentarze dla prasy, radia i telewizji. Kształtował i kierunkował rozwój naukowy młodych pracowników nauki, był wnikliwym polemistą i recenzentem. Przy tym był niezwykle ciepłym i kulturalnym człowiekiem – prawdziwym gentlemanem wielkiego intelektu. Jego błyskotliwy umysł, ciekawość świata i ludzi, docieklivość i pasja, kompetencja i otwartość, przysparzały mu w życiu zawodowym sympatyków, a w życiu prywatnym – przyjaciół.

Tak pracownicy Wydziału Biologii, Jego koledzy i doktoranci wspominają Profesora: „Jan był człowiekiem mądrym, wrażliwym, nieprzeciętnym indywidualistą. Te cechy czyniły z niego wybitnego intelektualistę, naukowca zawsze wiernego swym poglądom niezależnie od sytuacji. Był przede wszystkim jednak autorytetem naukowym – zarówno wśród nas antropologów, jak również biologów naszej Rady Wydziału. Jego głos w dyskusji wzbudzał nie tylko respekt, ale i podziw. Przez wiele lat rozpoczynaliśmy dzień przy filiżance kawy i papierosie, prowadząc dyskusje dotyczące naszej problematyki badawczej, ale równie często dyskutowaliśmy o literaturze, sztuce, muzyce, teatrze. Jan – biolog i naukowiec, był nade wszystko humanistą, w najlepszym tego słowa znaczeniu.” (prof. Joachim Cieślik – Instytut Antropologii UAM).

„Jan był wychowawcą akademickim wielu pracowników naszego Instytutu. Zawsze imponował pięknym stylem mowy, opanowaniem i kulturą. Był osobą, którą żywo zajmował los Wydziału, jego pracowników i studentów. Zawsze uśmiechnięty, życzliwy, stoicko spokojny, miał duży dystans do spraw bieżących. Skupił wokół siebie dużą grupę naukowców naszego Wydziału przy pisaniu *Słownika terminów biologicznych* i *Kompendium wiedzy o ekologii*.” (prof. Zofia Szweykowska-Kulińska – Instytut Biologii Molekularnej i Biotechnologii UAM).

„Pamiętam Jana jako człowieka niezwykle inspirującego, pełnego specyficznego naukowego entuzjazmu, którym nas, wówczas studentów, zarażał. Pamiętam Go jako wspaniałego człowieka i świetnego wykładowcę. Wykładowcę, który nie potrzebował slajdów lub notatek, aby w fascynujący sposób opowiedzieć na przykład o układzie szkieletowym. Śmierć Jana to ogromna strata, ale pozostanie po Nim trwałe ślad – ślad, który odcisnął w historii antropologii, w historii naszego instytutu, wydziału i uniwersytetu.

Ślad w życiu wielu z nas, i to nie tylko ślad naukowca, w postaci publikacji i podręczników, ale przede wszystkim ślad wychowawcy, nauczyciela, kolegi, przyjaciela. Swoim przykładem pokazywał, jak być naukowcem, jak dyskutować, jak wyklądać i, co może najważniejsze, jak być przyzwoitym człowiekiem.” (prof. Izabela Makałowska – Zakład Bioinformatyki IBMiB, obecnie Instytut Antropologii UAM).

„Potocznie mówi się, że nie ma ludzi niezastąpionych, ale odejście Jana poczyniło ogromną pustkę. Był erudytą, niezłomnym uczonym o wysokich standardach naukowych, a równocześnie jakże ciepłym, wręcz «balsamicznym» człowiekiem. Tworzył aurę przyjaźni, dawał poczucie bezpieczeństwa i sympatii. Był przyjacielem, na którego wsparcie zawsze mogłem liczyć.” (prof. Bogusław Pawłowski – Katedra Biologii Człowieka Uniwersytetu Wrocławskiego).

„Jeśli kogoś przyciągnęła do antropologii interdyscyplinarność nauki, nie mógł trafić na lepszego mentora niż prof. Strzałko – mistrza w dostrzeganiu powiązań, łączeniu wątków, syntezie. Był erudytą, typem rzadko dziś spotykanego intelektualisty o szerokich horyzontach. Prowadził wykłady ze swadą, ciekawie i błyskotliwie. Był mistrzem języka, wysublimowanych skojarzeń, niuansów, wielopoziomowości przekazu. Jego wykłady i seminaria były nie tylko wartościowe merytorycznie, były także intelektualną i duchową ucztą. Dużo czytał. Rozmawialiśmy o wpływie kultury na ekosystemy, a za chwilę o Hrabalu, o zastosowaniu analizy wariancji, a za chwilę o książkach Nabokova. Był, w klasycznym znaczeniu, mistrzem, mentorem i przewodnikiem, z którym rozmowa – zawsze inspirująca – pozwalała porządkować bałagan zazwyczaj goszczący w głowach młodych doktorantów. Otwarty na pomysły, dyskretnie pomagał złapać wątek, skorygować zastosowane metody, czy doprecyzować tezy. Nie krytykował naszych prac, nie wytykał błędów, ale rozmawiał, zadawał pytania, siał wątpliwości, lub przyłączał się do opinii. Traktował nas zawsze jak partnerów, wychowywał do samodzielności i niezależności. Za czasów, gdy nie było jeszcze programu „Statistica”, pisał nam programy komputerowe. Śledził postępy w nauce, a jednocześnie był wnikliwym obserwatorem rzeczywistości. Żył z pasją, wielowątkowo. Tą pasją zaraził nas – Jego uczniów.” (dr Agnieszka Kozłowska-Rajewicz – posłanka do Parlamentu Europejskiego, doktorantka Profesora w latach 1994-1998).

Profesor Strzałko od listopada 2011 roku chorował (i ze swą chorobą dzielnie, w niezwykle pogodny sposób się zmagając), a mimo to Jego odejście było nagłe i niespodziewane. Do końca był szczerze zainteresowany działalnością zakładu, instytutu, wydziału i uczelni. Odszedł, pozostawiając żonę, córkę, syna i wnuka. Został pochowany w Alei Zasłużonych cmentarza na Miłostowie w Poznaniu.

Janie – tak wiele dokonałeś, choć mógłbyś jeszcze więcej, ale nie zdążyłeś – dotkliwie Ciebie brakuje!

Jan Strzałko (1943-2016)

Professor Jan Strzałko – Polish physical anthropologist, longtime Editor-in-Chief of *Anthropological Review*, scholar and academic of Adam Mickiewicz University in Poznań, author of numerous articles and textbooks, authority on human biology and ecology, died August 15, 2016 in Poznań. He was born January 31, 1943 in Kleck, Nowogródek Voivodeship (now part of Belarus). His family repatriated to Poland in 1945 from Strzałkowo and settled in Poznań. He studied biology and anthropology at the Faculty of Biology and Earth Sciences, Adam Mickiewicz University during years 1960-1965. He completed his master's degree in 1965 (and joined the faculty), a PhD in 1968, and a post-doctoral degree in 1974. The title of Professor was conferred on him in 1989 (after 7 years' delay, due to unfavorable opinion of the communist authorities of the time). Professor Strzałko was the first Dean of the newly established Department of Biology, Adam Mickiewicz University (1984-1985) – his term of office, as well as those of the Rector and Deans of other faculties, was interrupted by the then Minister of Science and Higher Education. Between years 1984-1987 he was head of the Department of Anthropology at the Faculty of Biology, founder and head of the Department of Human Population Ecology at the Institute of Anthropology (1987-2012), and from 1990-1996 Vice-rector for Research at Adam Mickiewicz University. Since 1962 he was a member of the Polish Anthropological Society. After several years working on the editorial body of the Society's journal – *Przegląd Antropologiczny* (*Anthropological Review*), he was appointed member of the Editorial Committee in 1973. In 1978 he became Deputy Editor, and in 1986 Editor-in-Chief of the journal – a position he held for 25 years. Professor Strzałko's first research interests were mainly the morphology and morphogenesis of the human skeleton, including the factors affecting the variability of the skeleton. He then went on to investigate the research methodology of prehistoric populations – studying bone material obtained from excavations. The third sphere to which he devoted attention was human population ecology and the relationships between biological and cultural evolution. A fourth interest was physical attractiveness – the research being as much anthropological as psychoevolutionary – then a new field. Last, but not least, was the problem of so-called human races, racial stereotypes and xenophobia. He was editor and co-author of several books, including university textbooks “Antropologia fizyczna” (*Physical anthropology*) and “Antropologia” (*Anthropology*), for which he received the awards of the Minister of Higher Education and Technology (1981) and Minister of National Education (1990). He was also Chief Editor of the first Polish translation of the American textbook “BIOLOGY: Campbell, Reece” (2012). For his outstanding achievements in the fields of education and science, and in recognition of the importance of his work, he was awarded the Medal of Commission of National Education (1981) and Knight's Cross of the Order of Polonia Restituta (1990). Jan Strzałko was not only an eminent and creative researcher, but also a gifted academic teacher. He was a guest lecturer in Poland, and abroad – as Visiting Professor at the University of South Africa (UNISA) in Pretoria, in 1993. He supervised over 150 masters students and mentored 9 PhD students. Professor Strzałko had broad interests

(from biology and statistics to literature and classical music) and enormous knowledge. He was extremely well-read and one could engage him about almost anything. He popularized the science of evolution, gave comments to the press, radio and TV, shaped and directed the scientific development of young researchers, and was a keen debater and reviewer. At the same time, he was an extremely warm and cultured man – a true gentleman of great intellect. At the end of 2011 he took ill, and yet, his death was sudden and unexpected. He passed away, leaving his wife, daughter, son and grandson. Jan, you are sorely missed.

Key words: Jan Strzałko, physical anthropologist, intellectualist, history of Polish anthropology